

שליטה במרחב באמצעות המרחב: אי-ודאות כטכנולוגיית שליטה

אריאל הנדל

המכון להיסטוריה ופילוסופיה של המדעים והרעיונות ע"ש כהן, אוניברסיטת תל-אביב

השאלה "איפה אתה?" נעלמה משום שהחיים בצל המחסום הפכו אותה לשאלה מטופשת ואף מתגרה, שכן איפה עוד אפשר להימצא בנסיבות החיים האלה? אם הוטל עוצר הרי נמצאים בבית, ואם לא, הבררה היא במחסום או בסביבת המגורים, שכן המעבר מעיר לעיר הפך כמעט בלתי אפשרי (בשאר 2006, 29).

מבוא

בכואנו לתאר את מכונת הכיבוש, את מנגנוניה, את חלקיה ואת הוראות ההפעלה שלה, יש להתעכב גם על הממד הלא מכני שבה. ממד זה, כפי שאראה בעמודים הבאים, דווקא הוא המאפיין אותה ביותר. לכל טכנולוגיה, ובייחוד לטכנולוגיות של שליטה — המתיימרות לנהל, לכוון, להוליך, לווסת, לצבור ולבזר בני אדם — ישנן "דרגות חופש". כוונת היצרן, הטכנאי, לעולם אינה מתממשת במלואה, וכיסי "התנגדות של יומיום" צומחים דרך קבע במרחב הנשלט (ראו דה-סרטו 1997 ; 2005). הרציונליות שבבסיס עיצוב המרחב לעולם אינה עומדת במבחן המציאות. המשתמשים במרחב, אנשי היומיום, ביצרו דרכי קיצור, סטיות, אלתורים ו"שטחים מתים", מפריס את תכנונו של המתכנן ומייצרים מסלולים א-ליניאריים, המסרבים להתקבץ לכדי היגיון חובק-כול.

אך ישנן גם טכנולוגיות מסוג שונה, המייצרות אי-ודאות וא-רציונליות באופן מודע ומכוון. התנגדות היומיום, במקומות אלה, תִּטֵּה לייצר דווקא ודאות וסדירות כניגוד לשבירת השגרה המאפיינת את המרחב הציבורי. כך נוצר מצב הפוך לזה המתואר בדרך כלל בכתביהם של חוקרי המרחב והשימושים בו: במרחב הציבורי, הכאוס תופס את מקום

* מאמר זה הוא חלק מעבודת הדוקטור שלי הנכתבת בבית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל-אביב בהנחיית עדי אופיר וטובי פנסטר. ברצוני להודות לטובי פנסטר ולקורא האנונימי מטעם תיאוריה וביקורת על הערותיהם המצוינות. גרסה מצומצמת של המאמר הוצגה בסדנת הקיץ לחוקרים צעירים בנושא "חיים חשופים", שהתקיימה במכון ון ליר בירושלים בספטמבר 2006.

הרציונלי והמתוכנן; במרחב הפרטי נוצרים כיסי רציונליות וקביעות, בניגוד לתפקיד החופשי והלא צפוי שהוא ממלא לרוב.¹

במאמר זה אבחן כיצד טכנולוגיות אי-הוודאות מיוצרות, מופצות ונצרכות בשטחים הכבושים, ואדגיש את ההיבט המרחבי. אטען כי אי-הוודאות היא מכשיר השליטה העיקרי באזורים אלה, מכשיר חסכוני ויעיל להפליא. השרירות נמצאת בכל היבט של מערך השליטה הישראלי: החל ממערך החוקים והתקנות, דרך המכשירים (מחסומים, משוריינים, מגדלי שמירה, מוצבים, התנחלויות וכן הלאה) וכלה במפעילי המערך, היינו החיילים, השוטרים, המתנחלים והשופטים.

בכוחה של אי-הוודאות הכירו כבר פוסקי ההלכה היהודית כאשר התירו מינוי "שומר ייחוד". "ייחוד" משמעו שהייה של גבר עם אשה ביחידות לפרק זמן המאפשר להם לחטוא. ההלכה מאפשרת לשניים שחייבים להיפגש (רופאה וחולה, רב ותלמידה) לשכור שומר מיוחד, היכול להיכנס ולהפתיעם בכל רגע. ההנחה היא שאין צורך לצפות בהם כל הזמן; די בכך שידעו שעשויים לצפות בהם. גרמי בנת'ם ביסס את רעיון הפנאופטיקון על הנחה דומה. מרגע שהאסירים אינם יודעים לאן הסוהר מתכוון (ואם הוא נמצא בכלל במגדל), הם מניחים שייתכן שצופים בהם. אי-הידעה אם הם נצפים אם לאו יעילה בהרבה מהצבת מספר רב של שומרים שמבטם גלוי, ושאפשר ללמוד את דפוסי פעולותיהם.

השליטה באמצעות אי-ודאות היא גם כלכלית ביותר. אוליביה רזאק כותב כי מושלמותו של מכשיר כוח (tool of power) אינה נמדדת ברמת דיוקו הטכני, אלא בעיקר בהתאמתו הכלכלית. המכשירים המשמשים את השלטון בצורה הטובה ביותר הם אלה המשקיעים את כמות האנרגיה הקטנה ביותר כדי לייצר את תוצאות הפיקוח או השליטה (Razac 2002, X).

במאמר זה אראה כיצד שיבוש אופני השימוש הפלסטיניים במרחב התגלה כמכשיר שליטה זול ופשוט, המניב תוצאות מרשימות. שרירות הפעולה הישראלית ואי-הוודאות האנדמית² שהיא מייצרת אינן "שגיא", בעיה או תוצאה של עייפות החומר ושל שחיקה. נהפוך הוא: זוהי בדיוק טכנולוגיית השליטה.

מוכן שחיהם של בני אדם לעולם אינם ודאיים, ואינני טוען לדיכוטומיה בין מרחבים "נורמליים", ודאיים ובטוחים לבין המצב השורר בשטחים. אולם בשטחים הכבושים, כך אראה, אי-הוודאות חוצה סף כמותי מסוים, ההופך להבדל איכותי. אטען שבמרחבים "רגילים", רמת אי-הוודאות מאפשרת לתושבים לתכנן בכל זאת סדר יום מושכל, ואילו המצב שאכנה "גיאוגרפיה של אסון" מקשה על כך ואף מונע תכנון כזה.

¹ שורה של חוקרים מציגים תמונה הפוכה, בעיקר מנקודת מבט פמיניסטית אך גם מזוויות אחרות. לתפיסתם, הבית הוא לא פעם המקום המסוכן וחסר הוודאות ואילו החוץ הוא הבטוח והסדיר. ראו למשל Fenster 2004. אולם גישה זו אינה עומדת בסתירה לטענה שאפתח בהמשך. נהפוך הוא, היא מחזקת את הטענה כי אי-ודאות היא טכנולוגיית שליטה, בין במרחב הפרטי ובין במרחב הציבורי.

² כניסוחם של ניב גורדון ודני פילק, Gordon and Filc 2005.

אפתח את המאמר בהבחנה קצרה בין שני סוגי ערכים מרחביים ואמשיך בתיאור מפורט של מצב העניינים המרחבי בגדה המערבית, מתוך דגש על טכנולוגיות של אי-ודאות. אחר כך אפנה לבחינה תיאורטית של אי-הוודאות כאופן שליטה. בחלק זה אטען שבשטחים הכבושים הולכת ומתפתחת "גיאוגרפיה של אסון", שהיא תוצאה ישירה של הגיון השליטה על ידי ייצור אי-ודאות. את המאמר תחתום התייחסות קצרה להתנגדות הפלסטינית היומיומית ולניסיון העיקש לייצר ודאות ובאמצעותה רציפות מרחבית.

ערכים מרחביים

המרחב הוא העומד בבסיס הסכסוך הישראלי-פלסטיני מאז ימי ראשית הציונות. על כן מפות וטבלאות של חישובי שטחים הן אמצעי מקובל לתיאור הסכסוך. החל ממפת החלוקה, דרך מפת מדינת ישראל בגבולות 1948 וכלה במפות המשוכללות המציגות את עומק השליטה הישראלית בשטחים הכבושים,³ אפשר לראות כיצד השטח הפלסטיני הולך ומצטמצם ואילו השטח הישראלי הולך ומתרחב.

מקובל לראות בסכסוך המרחבי סכסוך על יחידות שטח, ואילו במאמר זה אציגו באופן שונה מן המקובל: כסכסוך על עצם האפשרות להשתמש במרחב. השטח הבנוי של ההתנחלויות מונה 1.7% משטחי הגדה המערבית, אך ישראל השתלטה בסך הכול על 42% משטחי הגדה.⁴ אולם בעובדות אלה אין די כדי להבין כיצד משובשים חיי הפלסטינים ותנועתם בכל השטח. ניתוח המתייחס לשאלת השימוש במרחב מאפשר להשתחרר מן הדיכוטומיה הממופה בצבעים שונים המבדילים בין "שלנו" ל"שלהם", ולשואל כיצד אנו משתמשים בשלנו (ובשלהם) וכיצד הם משתמשים בשלהם (ובשלנו).

לכן לפני שאפנה לתיאור המפורט, אבחין בין שני סוגים של ערכים מרחביים. ערך מוחלט של מרחב הוא כל מה שאפשר למדוד ביחידות מרחק אחידות, שהן מיסודן אדישות למתרחש במרחב הנמדד: למשל מרחק בקו אווירי בין שתי נקודות. ערך שימוש, לעומתו, עוסק באפשרויות השימוש הריאליות במרחב. אם בין נקודה א לנקודה ב ניצבת חומה שאי-אפשר לעבור אותה, אזי היא אשר יהא הערך המוחלט של המרחק ביניהן – המרחק הריאלי, המחשב את ערך השימוש, יהיה אינסופי.

אפשר כמובן לדון בערך השימוש הכלכלי של מרחב המכיל מחצבים או המצוי באזור מושך לבנייה, בערך השימוש הפוליטי של מרחב ציבורי ועוד, אולם אני אעסוק בערך השימוש הבסיסי ביותר של המרחב, הבוחן כיצד אפשר לנוע בו. מרבית ערכי השימוש האחרים נגזרים מערך ראשוני זה: נגישות ומרכזיות מייצרות ערך פוליטי ונדל"ני; הוצאות הובלה על פני המרחב מגולמות במחיר המוצר ותלויות באפשרויות התנועה במרחב זה. אני

³ ראו למשל את סדרת המפות בקובץ Segal and Weizman 2003, *A Civilian Occupation*.

⁴ זהו סך השטח המוניציפלי של ההתנחלויות. ראו בצלם 2002א.

מבקש לעסוק בתנועה, ובפרט בתנועה אנושית במרחב, והרי בערך השימוש המרחבי מגולם מניה וביה גם זמן. סלילת כביש בין שני מקומות אינה משנה את המרחק בקילומטרים, אך היא מצמצמת משמעותית את המרחק הריאלי ביניהם. באותו אופן, חסימה במרחב מגדילה את המרחק הריאלי משום שגלומה בה השהיית זמן. הנחה חשובה נוספת היא שהזמן האנושי הוא תמיד משאב מוגבל. אורך היממה הוא 24 שעות, ובזמן זה יש לישון, לאכול, לעבוד וכן הלאה. כל תנועה במרחב היא גם תנועה בזמן ומכאן שמגבלות הזמן מגבילות גם את המרחב: המרחק האפשרי בין הבית למקום העבודה הוא מוגבל, מאחר שהאדם צריך לנוע ביניהם וגם לשהות בהם פרק זמן כלשהו לצורך שינה ועבודה (Hagerstrand 1967).

מיפוי ערכי השימוש סבוך בהרבה ממיפוי הערכים המוחלטים, ועם זאת בני אדם עושים זאת כל העת. בכל פעם שאדם יוצא מביתו הוא נשען על ידיעה ברורה למדי של מיקומו, הכיוון שאליו הוא מבקש להגיע ומשך הזמן הדרוש לו להגיע ליעדו. במוחו של כל אדם ישנה אפוא מפה מנטלית של ערכי השימוש המרחביים הנכונים בעבורו, בהתאם לאופן תנועתו ולמהירותה, למיקום יעדו, לשעת היציאה וכן הלאה (ראו למשל Lynch 1960). לדברי אנתוני גידנס, יציבותה של מפה זו, או השגרה של הפעילות היומיומית במרחב ובזמן, הכרחיות הן לתחושת הביטחון האונטולוגי של היחיד והן לבניית המוסדות החברתיים של "המשך הארוך" ולשימורם (Giddens 1984).

שני אילוצים עיקריים מכתיבים את אופן השימוש במרחב: ארגון המרחב הפיזי וכללי השימוש בו. ארגון המרחב הפיזי כולל מסלולי תנועה אפשריים (פתחים, רחובות, כבישים, מסילות ברזל) והגבלות עליהם (דלתות, רמזורים). כללי השימוש מגדירים את אופני התנועה או החסימה במסגרת האפשרויות הפיזיות הקיימות (למכונות אסור לנוע על המדרכה, צריך לקנות כרטיס לרכבת וכן הלאה). הכרת המרחב הפיזי וכללי השימוש בו היא תנאי הכרחי ליצירת מפה מנטלית של סביבת האדם. מובן שאלה הן הגדרות בסיסיות מאוד, ואפשר לבחון גורמים נוספים המשפיעים על עיצוב המרחב כגון ערכים תרבותיים, פוליטיקה של זהויות ויחסי כוחות. עם זאת, מטרתי לשרטט את כלליו הבסיסיים ביותר של ארגון המרחב מתוך ההבנה שבמרחב הנידון במאמר זה – שטח כבוש – יחסי השליטה המפורשים בולטים ומשפיעים יותר מאשר במקומות אחרים, והפרת כללי השימוש עלולה להוביל לסנקציות חמורות ולעתים אף למוות.

מצב העניינים המרחבי בגדה המערבית

טכנולוגיות של אי-ודאות

בחלוקה גסה אפשר לחלק טכנולוגיות לשלושה נדבכים: מכשירים, סימנים ובני אדם. במקרה שלפנינו המכשירים הם מחסומים ומכשירי א-סימטריה חזותית (למשל מגדלי שמירה או מזל"טים); הסימנים הם מערכת התקנות, האישורים וההיתרים, אופני הטלת עוצר, הגדרת

"אזורי ביטחון מיוחדים" ועוד; ובני האדם המתפקדים כחלק מן הטכנולוגיה הם בעיקר חיילים, אך גם מתנחלים. מובן שאין זו חלוקה נוקשה – המכשירים מכילים בתוכם גם סימנים ובני האדם משמשים לא פעם כמכשירים – ובכל זאת היא מאפשרת לנתח את המערך הטכנולוגי במובנו הרחב. להלן אסקור את שלושת הנדבכים של מאפייני אי-הוודאות.

א. מכשירים

בשטחים הכבושים, הן ארגון המרחב הפיזי והן כללי השימוש בו גסים בהרבה מן הדוגמאות שהובאו לעיל. את מקום הרמזורים תופסים מחסומים ואת מקום התמרורים תופסים טנקים ויחידות חיילים. מאחר שבשטחים לא מופעלים, זה שני עשורים לפחות, מנגנונים אידיאולוגיים מן הסוג שעליו כתב לואי אלתוסר או טכנולוגיות משמעת שבהן עסק מישל פוקו, ארגון המרחב נדרש להיות מפורש יותר ועל הכוח להיות גלוי יותר.⁵ השולט במרחב אינו יכול לסמוך על כך שהמשתמשים יצייתו לסימנים המעודנים (עיגול אדום ובאמצעו פס לבן, לדוגמה) ולסנקציה המרומזת בהם, והוא בונה סוללת עפר גבוהה ומעמיד בראשה חייל מזויין. כמו כן, וכפי שאראה בהמשך, מטרת ניהול המרחב אינה אסדרת התנועה אלא בעיקר הצבת חסימות ובידוד "תאי שטח". אין מדובר אפוא בניהול במובנו המודרני, אלא בשליטה במרחב באמצעות המרחב ככלי של כוח.

למכשירים המשמשים לשליטה במרחב השטחים הכבושים ישנם שני רכיבים שלובים – עיכוב פיזי וכוח חשוף – שהיחס ביניהם משתנה. בקצה האחד ישנה ערמת עפר החוסמת פיזית את היציאה מכפר קטן בכביש נידח; בקצה האחר ניצב טנק בצד כביש ראשי. בשני המקרים ישנו תמהיל של חסימה פיזית ושל כוח חשוף. מכשיר החסימה זקוק לשני החלקים. המחסום כשלעצמו אינו יעיל בלי הכוח המפורש המגולם בו. גם חסימות העפר הלא מאוישות ניתנות לפירוק בן-לילה, אלמלא החשש מתגובת הכוח הישיר שבידי הצבא. לעומת זאת הטנק, אף שאינו חוסם את הכביש עצמו (די בכך שהוא נראה ממנו), משמש מחסום יעיל בשל הכוח החשוף המגולם בו. שלושה משתנים משפיעים, אם כן, על חסימות המרחב: יעילות החסימה הפיזית (במובן הפשוט ביותר: איזה חלק מן הדרך תופסת החסימה, לאורך, לרוחב ולגובה), עוצמת הכוח החשוף ונראותו.

מחסומים: בחלוקה גסה, ישנם ארבעה סוגי מחסומים: 1. מחסומים מאוישים, קבועים למדי; 2. מחסומי פתע מאוישים; 3. מחסומים פיזיים שונים (תעלות, ערמות עפר, קוביות בטון, שערי ברזל ועוד) המשתנים תדירות; 4. מחסומים פיזיים "מוצקים" וקבועים יחסית (חומת הפרדה, החומה הנמוכה לאורך כביש 317 בדרום הר חברון, התעלה העמוקה המקיפה את רוב העיר יריחו ועוד).

⁵ בהקשר זה, ראו את ההבחנה המועילה של אריאלה אזולאי ועדי אופיר בין אלימות ישירה לאלימות מושהית (Azoulay and Ophir 2005). ראו גם את מאמרם בגיליון זה.

במחסומים המאוישים רכיבי הכוח והראייה הם חלק ממנגנון המחסום עצמו. המחסום המאויש מורכב מחסימה פיזית, מנתיב צר למעבר ומחיילים הממיינים והמפעילים כוח מושהה או ישיר. הפרצה היא חלק בלתי נפרד ממחסום מסוג זה. מטרת המחסום המאויש אינה חסימה בלבד, אלא גם מיון העוברים, אסדרת התנועה וניסיון לזהות וללכוד פרטים וחפצים.⁶

במחסומים הפיזיים, לעומת זאת, ההיגיון שונה. שם החסימה מנסה להיות מוחלטת ככל האפשר, ללא פרצות. אולם שם הכוח נראה פחות. המחסום הפיזי נועד לחסימה ותו לא. ברור, עם זאת, שללא הכוח המרומז המגולם בו (והידיעה שאולי אי שם מישהו צופה ובידו נשק), לא היה המחסום יעיל והיה נפרץ בתוך זמן קצר. ככלל אפשר לומר שבמחסומים אלה מתנהל מעבר חופשי למדי, בהתאם למגבלות החסימה הפיזית עצמה. ברוב המקרים יכולים הולכי הרגל לחצות את החסימה הפיזית בהתאם למגבלותיה ולכושרם הפיזי. אולם ישנם מקרים שבהם חיילים אינם מאפשרים גם מעבר רגלי של פלסטינים – בדרך כלל הם מסמנים זאת להולכים בעזרת ירי מרחוק.

באשר למחסומים, אי-הוודאות טמונה בראש ובראשונה בכמותם ובמיקומם. בינואר 2006 היו בגדה המערבית 58 חסימות מאוישות ועוד 471 חסימות לא מאוישות.⁷ מספרים אלה אינם כוללים את מחסומי הפתע, המורכבים מג'יפ או מנגמ"ש וממספר קטן של חיילים. מחסומי הפתע יכולים להיפרס ו"להתקפל" בתוך דקות ספורות. הם משבשים את חיי הפלסטינים אף יותר ממחסומי הקבע, שאליהם אפשר לפחות להתכונן ולהעריך את משך הזמן הנדרש כדי לעבור דרכם. לפי דוח OCHA (משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים), בתחילת 2006 היו בגדה במוצע כמאה מחסומי פתע בשבוע. על כל אלה יש להוסיף גידור נרחב לאורך עשרות קילומטרים של כבישים האסורים לתנועה פלסטינית, וכמובן את חומת ההפרדה. יש לציין כי מפת המחסומים שמפרסם OCHA מדי חודשיים או שלושה לא זו בלבד שאינה מעודכנת כבר ביום פרסומה, אלא שבאופן עקרוני היא לעולם אינה יכולה להיות מעודכנת. איסוף הנתונים אורך זמן ומערכת החסימות משתנה בתדירות גבוהה, ועל כן הנתונים שנאספו באזור חברון כבר אינם מדויקים כשמכינים את מפת אזור שכסם. לפי נתוני הארגון, מנובמבר 2005 ועד ינואר 2006 נוספו 95 חסימות פיזיות, אלא שכאמור אין דרך לדעת מתי נוספו ומהם הנתונים האמיתיים ברגע הדפסת המפה. בעיתונות ובשידורי הרדיו המקומיים מדווח על מצב החסימות היומי לצד תחזית מזג האוויר, כדי לספק לתושבים

⁶ זאת אף על פי שהאסדרה היא ברובה למראית עין בלבד, כפי שאראה בהמשך. המטרה העיקרית היא לחסום ולמנוע מעבר, אך להותיר מראית עין של אפשרות מעבר בכפוף להיתרים ולתקנות או ב"מקרים הומניטריים".

⁷ המפות והניתוח המרחבי המובאים בהמשך מבוססים על נתונים מינואר 2006. הנתונים המעודכנים ביותר בעת הדפסת הגיליון הם נתוני אוקטובר 2007 – אז היו 561 חסימות לא מאוישות על פי OCHA. במספר המחסומים המאוישים לא חל שינוי של ממש.

השערה מדויקת ככל האפשר באשר לנתיבי התנועה האפשריים באותו היום (רגולר 2005; בשארה 2006, 140).

מעבר למחסומים המתוכננים ככאלה, אפשר להוסיף את הכבישים, את ההתנחלויות ואת המאחזים. אלה יוצרים חיץ במרחב וההתקרבות אליהם או המעבר בטווח ראייתם – גם אם אינם תמיד אסורים רשמית – טומנים בחובם סכנה. לפלסטינים אסור לנוע ברכב בכבישים ליהודים בלבד, ולעתים גם אסור להם לחצותם ברכב (בצלם 2004). אולם לא די בכך: פלסטיני הנע בסמיכות לכביש צפוי לחקירות ולהטרדות של סיורי צה"ל ומג"ב ו/או להתנכלויות של מתנחלים.⁸ הדברים אמורים גם באשר לתנועה בסמיכות למאחזים ולהתנחלויות, בעיקר באזור שכס ודרום הר חברון, אך בהחלט גם במקומות אחרים.

מכשירי א-סימטריה חזותית: כאמור, ליחס בין ראייה לנראות יש משקל רב בעוצמת אי-הוודאות (וגם כאן ישמש הפנאופטיקון דוגמה פרדיגמטית). בכמה וכמה מכשירים הפועלים בשטחים א-סימטריה מעצימה את אי-הוודאות: מגדלי שמירה, תצפיות מרחוק, מזל"טים, מטוסים ומסוקים, טנקים ונגמ"שים. את אלה אני מבקש למקם על רצף מרובע, שבארבעת קודקודיו נמצאים טווח ראייה, טווח נראות, עוצמת אש וטווח אש. המשותף לכולם הוא שכיוון מבטם נותר תעלומה בעבור הפלסטיני (ראו גם הנדל 2006). דוגמה לא-סימטריה מובאת בדבריו של פלסטיני: "לכם [יש] אפאצ'י ומטוסי אף-16 שרואים בלילה עכבר שזז במחנה פליטים צפוף שבנוי על חול... חייל ישראלי... הוא בשמים כמו אל ובטנק כמו פיל" (הס 2003).

הידיעה שמגדל השמירה נמצא בטווח ראייה, שמיעת זמזום המזל"ט או טרטור מסוק התקיפה, ראיית טנק החונה בצד הדרך – ככל אלה חוזרים המאפיינים הבאים: 1. האדם יודע שאולי צופים בו; 2. האדם יודע שלצופה יש אפשרות לפגוע בו אם יבחר לעשות זאת; 3. האדם אינו יודע אם הוא עובר עברה אם לאו, ומהו העונש על עברה זו.

ב. סימנים (תקנות)

את המחסומים מגבות תקנות המעבר. כשם שללא הוראות השימוש במרחב אין ערך רב לארגון הפיזי, כך ללא התקנות נותרים המחסומים ככלי ריק. מערך השליטה בשטחים הכבושים נדרש למראית עין של חוק (ראו להלן). לכן נוסדו מנהלות התיאום והקישור (מת"קים), שבהן הפלסטינים יכולים לכאורה לקבל אישורי תנועה ושהייה כאוות נפשם, למעט במקרים של "מניעה ביטחונית". אלא שכפי שאראה להלן, הנהלים לקבלת אישור אינם נחשפים ואף אינם עקביים; שעות הפעילות ואופני הנגישות למשרדים משתנים תדיר; ולבסוף, במקרים רבים האישורים שניתנו אינם מכובדים כלל במחסומים. דוח מחסום Watch (2004, 23) קובע כי

⁸ ראו למשל את המקרה שמתארת עדה אושפיז (2006).

לפחות שלושה גורמים מאפיינים את חוסר היעילות של המת"קים:

א. מניעות ביורוקרטיות בתירוצים שונים, לא ענייניים... הפונים למת"ק לרוב משולחים בתואנות מופרכות: תלך/תבוא, היום סגור, הקצין איננו, צריך עוד מסמכים... הכשל הביורוקרטי הוא כה שקוף, עד כי אין מנוס מלקבוע כי המגמה היא לא לתת את השירות.⁹

ב. מנועי שב"כ¹⁰ לא מקבלים אישור, בשום תנאי, אך ייתכן שיוזמנו לפגישה עם השב"כ שבמהלכה ישמעו את המשפט המיתולוגי: "אם תעזור לנו אנחנו נעזור לך..."¹¹

ג. לעתים מיקומו של המת"ק הוא מלכוד בפני עצמו: כדי להגיע אליו הפלסטיני זקוק לאישור מיוחד שאותו אפשר לקבל רק באותו מת"ק.

אלא שמה שנראה כחוסר יעילות הוא למעשה מנגנון יעיל ביותר. זהו מצב של "חוסר אפקטיביות אפקטיבי" (ברדה 2006). בדוח אחר נכתב במפורש: "העמימות שבשיטה מהווה צורה של שליטה לא פחות יעילה מהגבלות התנועה עצמן. איש אינו יכול להיות בטוח שהוא אינו — או לא יהיה — מנוע ביטחון. כך אי-הודאות הופכת למנגנון שליטה אולטימטיבי במסגרת הודאות של הכיבוש" (מחסום Watch ורופאים לזכויות אדם 2004, 5). הדוח מציין כי "חישוב מספר ההיתרים שניתנו בגדה המערבית העלה כי רק 2.54% מתושביה הפלסטינים החזיקו בהיתר כלשהו במהלך שנת 2003" (שם, 9, ההדגשות שלי). אלא שגם לאחר שהסתיים מסלול המכשולים והושגו ההיתרים המיוחלים, לא בכל מקום הם מכובדים. פעמים רבות מבוטלים אישורי מעבר תקפים באופן שרירותי באמתלות שונות (מחסום Watch 2004). בחלק נכבד מן המקרים כלל אין מקום להתדיינות בין הפלסטיני לחייל. החייל פשוט צועק ברמקול "ארג'ע" (חזור). למעשה, עניין ההיתרים מייצג פן מצומצם למדי של שרירות התקנות, מאחר שהוא רלוונטי בעיקר לכניסה לישראל, למזרח ירושלים ולמרחב התפר וכן למעבר ברכב פרטי במחסומי הגדה. 97.55% מתושבי הגדה אינם מחזיקים באישור כלשהו. רוב העוברים

⁹ יש לציין שלמת"ק יש שעות פתיחה קבועות, אך האשנבים נפתחים ונסגרים באופן שרירותי לחלוטין (ברדה 2006). מצב דומה שורר במעברי חומת הפרדה (מנסבך 2006).

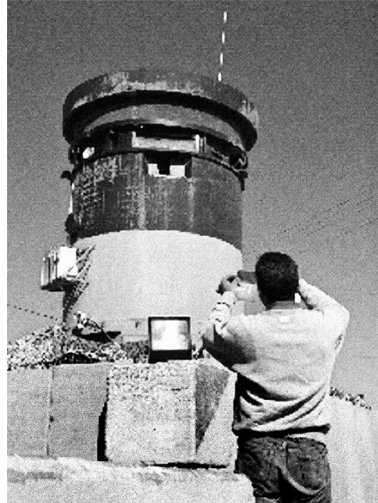
¹⁰ "מנוע שב"כ", יש להבהיר, אינו קטגוריה השמורה בלעדית לבכירי ארגוני הטרור, כי אם תווית הניתנת גם למי שעבר עברות קטנות כגון "שהייה בלתי חוקית". לעתים אדם עשוי להיות מוגדר מנוע שב"כ אף בשל דוחות תנועה. כמו כן, כל מי שקרוב משפחתו נפגע מאש חיילי צה"ל מוגדר מיד מנוע שב"כ, מאחר שיש לו עילה לבצע פיגוע נקמה.

¹¹ הכניסה למשרדי השב"כ היא כשלעצמה מנגנון שליטה נוסף על האוכלוסייה הפלסטינית. במת"קים השונים, על פי דיווחי מחסום Watch, אנשים ממתנים בכניסה למתחם השב"כ המצוי מאחורי שער ברזל מסתובב, כשהם כלל אינם יודעים אם ומתי ייקראו לפגישה (מחסום Watch ורופאים לזכויות אדם 2004, 33).

במחסומים הם הולכי רגל נטולי היתרים, ומאחר שבמקרים אלה נעלמת אפילו מראית העין של החוק — מרחב השרירות מתעצם.

דוגמה נוספת לתופעה של ייצור אי־ודאות ברמת המיקרו של מבנה המחסום ותקנותיו היא "הקו הדמיוני":

בין המעוכבים הרבים נמצאים שני נהגי מונית... "הם עברו את 'הקו הירוק'", אומר מפקד המחסום... מסתבר שזהו קו דמיוני שצמוד לשלט דרכים ירוק אשר מורה את הדרך לשכם. השלט נמצא כ־200 מטר מהמחסום ומסמן את הגבול שעד אליו מותר לנהגי מונית להגיע. נהג שחורג מאותו קו גבול דמיוני מושם במעצר (מחסום Watch, 2004, 12).

על פי מירב אמיר והגר קוטף (Amir and Kotef, Forthcoming), הקו הדמיוני הוא אפרטוס שנועד לגרום לכך שהפלסטינים לעולם לא יוכלו להבין באמת כיצד המערכת פועלת ולהכין את עצמם בהתאם. הקו הדמיוני מייצר אשמה א־פריורית. הפלסטינים ייכשלו תמיד, וכך לעולם אפשר יהיה להאשימם בדבר מה ולהפעיל עליהם כוח מפורש

תצלום 1, 9.12.2003: פלסטיני מראה את תעודת הזהות שלו לחיילים במגדל השמירה בכניסה לבית אומר, מחוז חברון. החייל מסתכל במשקפת וכך מחליט אם להרשות לפלסטיני לעבור. התצלום באדיבות בצלם. צילם: אליעזר מואב.

יותר. אולם ברמה הישירה והיומיומית יותר זהו מכשיר של אי־ודאות, המיועד, כקודמיו שנסקרו לעיל, לייצר מגבלות עצמיות יעילות על התנועה הפלסטינית. בדיווח הבא אפשר למצוא עדות להצלחת השיטה:

ענבתא, 12.12.2005: מחסום הפתע שהיה בצומת נעלם... השער פתוח לרווחה... מגיעות שתי מוניות משני כיוונים ומחליפות נוסעים. כאילו יש מחסום. אבל אין. למה הם החליפו? הנהג אומר שלפני עשר דקות היה סגור ואולי עוד מעט יסגרו שוב, לכן מתנהלים כאילו שיש מחסום (שם).

לתקנות המרחביות ישנם פנים נוספים שאינם נוגעים למחסומים: עוצר: במקרים רבים עוצר מוטל ללא התראה, או לפחות ללא התראה מספקת (הנדל 2006). במקרים אחרים, הכוחות הישראליים אוכפים מחדש את העוצר באופן פתאומי, במהלך השעות שבהן הוא מוסר, ולעתים אף נעשה שימוש בירי כדרך להודיע על הטלת העוצר (בצלם 2002ב). מעבר לכך, גם אם ברור שהוטל עוצר, לא תמיד ברור מתי הוא מוסר. ביומניו מרמאללה הנצורה במבצע "חומת מגן" סיפר רג'א שחאדה (2005) שאחיו טלפן

אליו ודיווח לו שהעוצר הסתיים. שחאדה יצא מביתו והחל לנסוע בעיר, כשגילה לחרדתו שהרחובות עדיין ריקים לחלוטין. הוא כותב:

האומנם יכול להיות שאחי שגה ביחס להסרת העוצר, ואני מסכן את חיי? ... החיילים היו יורים במכונית שלי, או שהטנק היה מפגז אותה, לפני שהייתי מצליח להסביר להם שאין לי כוונות עוינות, שזו טעות של אחי, שאני לא ראוי למות בגללה (שם, 69).

כידוע, העונש על הפרת עוצר הוא ירי, המבוצע ללא שאלות. על כן יש להניח שאנשים לא יצאו מבתיהם עד שיהיו משוכנעים מעבר לכל ספק שהעוצר הוסר. ייתכן בהחלט שאחיו של שחאדה לא טעה ושהעוצר אכן הוסר, אלא שלאיש לא היה אומץ לצאת ולבדוק זאת בעצמו. כך אי-הודאות מייצרת פחד, הסוגר את האנשים בבתיהם גם ללא פקודה ברורה, ושוב מתגלה שהעמימות היא מכשיר כוח זול ויעיל.

אזורי ביטחון מיוחדים: זהו שמם המכובס של אזורים שכל הנכנס אליהם מתחייב בנפשו. לאיש אין מידע בדבר המיקום או ההיקף המדויק של התופעה, והיא אף מוכחשת בידי צה"ל והרשויות. עם זאת, עדויות רבות של חיילים ושל פלסטינים גם יחד מצביעות על קיומה של תופעה זו סביב מוצבי צה"ל, התנחלויות, כבישים המשמשים לתנועה ישראלית ואזורי התפר בין השטחים לישראל (ראו למשל בצלם 2006). מאחר שאלה מפוזרים על פני רוב רובם של השטחים הכבושים, אזורים נרחבים מוגדרים שטחי מוות. אי-הסימון שלהם במרחב אינו מאפשר התמודדות מושכלת עמם ומוביל למקרי מוות מיותרים, ובעיקר לצמצום חד של התנועה באזורים נרחבים. גם כאן אי-הודאות ממלאת תפקיד מרכזי. קשה לחשוב על סיבה שלא לסמן שטחים אלה ולהודיע על קיומם. הלוא אם המטרה היא למנוע מאנשים להתקרב למקום כלשהו, מה סביר יותר מאשר להודיע על כך? מטרת העמימות אינה הרג — זו תופעת הלוואי של המערכת — אלא שימור אי-הודאות וההגבלות המרחביות.

ג. בני אדם (חיילים)

אופיו של מערך השליטה בשטחים מעניק כוח עצום לחיילים זוטרים יחסית. בשל ריבוי הכוחות ופיצולם, המפקד בשטח כמעט לעולם אינו יותר ממפקד פלוגה בדרגת סרן, וברוב המקרים הוא סמל בשירות סדיר. המשמעות היא שברוב מקרי החיכוך בין פלסטינים לכוחות צבא, הכוח נתון בידי החייל העומד במחסום, ולהחלטות המתקבלות בדרגים הגבוהים אין כמעט השפעה על השטח, שבו "כל חייל רמטכ"ל" — בניסוחו של גדעון לוי (2002). החייל הפשוט יכול לבחור אם להעביר אדם במחסום אם לאו, אם לעכב אדם לבדיקה נרחבת, אם לעצור פלסטיני שראה במהלך סיור על גבי כביש נידח, אם להכות, אם לאיים, אם להחרים תעודת זהות או מפתחות לרכב וכן הלאה. נוסף על כך, בכמה מקומות עומדים מתנחלים עם חיילי צה"ל ומחליטים מי יעבור ומי לא (לוי 2005).

כל חייל הוא רמטכ"ל — כלומר הריבון בהתרחשות שבה הוא נמצא — לא רק בשל הכוח הנתון בידיו, אלא גם משום שאין עליו פיקוח¹² ומשום שסיכוייו להיענש, יעשה אשר יעשה, קלושים.¹³ כמו כן, החיילים מתחלפים תדירות ולכן קשה לעוברים במחסום להכיר את החיילים ואת מזגם או לנסות לקשור עמם קשרים אנושיים. טוביאס קלי, ששהה לצורך מחקר בכפר בגדה המערבית, מספר כי

[התנהגותם] הבלתי צפויה של החיילים במחסום היתה מקור לשיחות אינסופיות. בכל פעם ששאלתי אנשים בכפר מה לדעתם הסיבה ל[מתרחש ב]מחסום מסוים, הם היו פשוט צוחקים עליי ועונים שזה "בידון סבאב" (ללא סיבה) ושעליי להפסיק לחפש הסברים לגחמות של החיילים (Kelly 2006, 102).

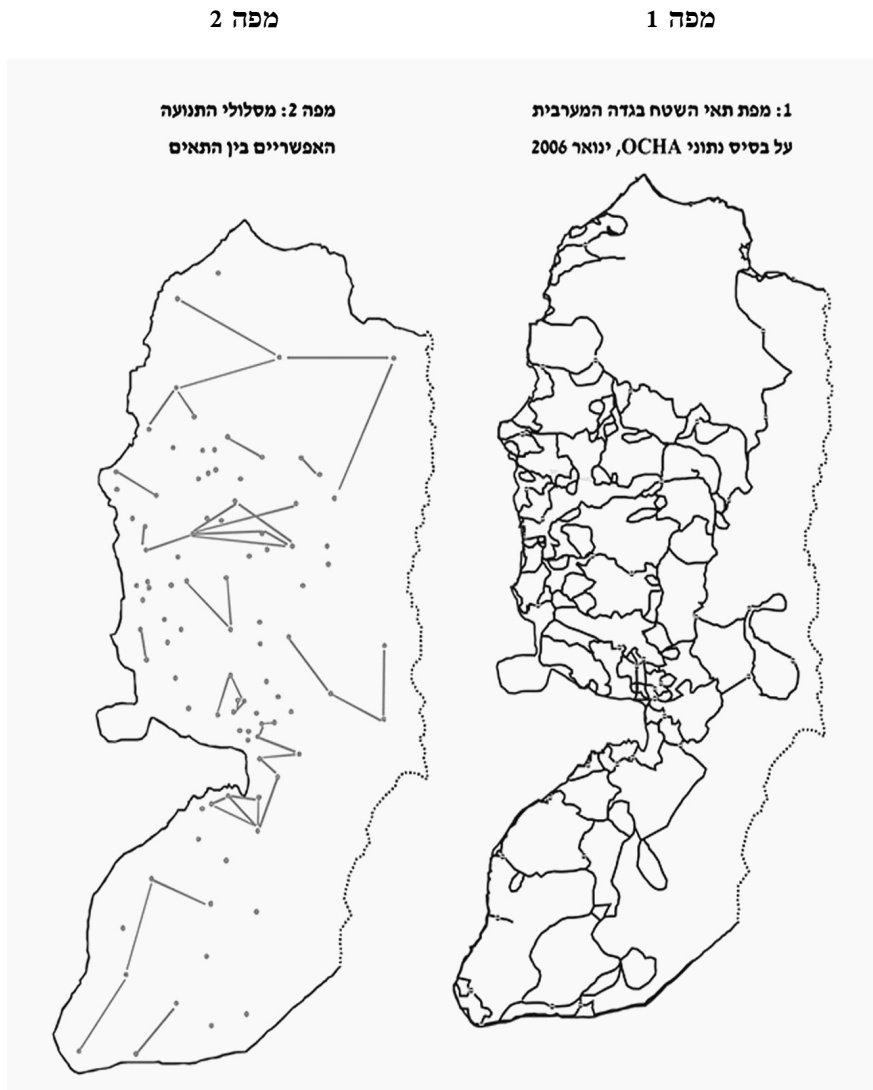
היבט נוסף של אי-הוודאות טמון במתנחלים. הפלסטינים רואים בהם איום גדול לא פחות מן החיילים. במקומות רבים פלסטינים חוששים לעבור בקרבת התנחלויות, מאחזים, שטחים חקלאיים של מתנחלים ואף כבישים שיהודים משתמשים בהם, מחשש לעיכוב, להשפלה או לפגיעה. חשש זה מרחיב עד מאוד את המקומות שהפלסטינים נמנעים מלהתקרב אליהם ומצמצם את מרחב המחיה שלהם עוד ועוד.

מפות של אי-ודאות

בעקבות המתואר לעיל, המרחב מתחלק לתאים קטנים שהמעבר ביניהם קשה ולעתים אף אינו אפשרי. בגדה המערבית יש כמה אזורים שהכניסה אליהם מותרת לתושביהם בלבד: מזרח ירושלים, בקעת הירדן, מרחב התפר ואזור צפון הגדה (בעיקר משכם וצפונה). שאר אזורי הגדה מחולקים לעשרות תאים שהמעבר ביניהם קשה, איטי ובעיקר בלתי צפוי. כדי לקבל תמונה מוחשית של חלוקת הגדה ל"תאי שטח", אשרטט על גבי מפת מחסומי הגדה של OCHA את התאים שתושביהם חייבים לעבור דרך מחסום מסוים. בסך הכול ישנם 101 תאים שונים. מפה זו מתייחסת לתנועת כלי רכב, ולכן חסימות הדרכים הלא מאוישות (שערים, תעלות, ערמות עפר ועוד) משורטטות כבלתי עבירות (מפה 1). מפה 2 מציגה את מסלולי התנועה האפשריים בין התאים השונים. עיגול מציין תא שטח וקו מציין אפשרות מעבר — היינו שבין שני התאים מפריד מחסום מאויש המאפשר מעבר של כלי רכב. תאי שטח שהכביש היוצא מהם חסום בחסימה פיזית סומנו כסגורים.

¹² ראו למשל הראל ושטרן 2005.

¹³ לדברי קרל שמיט ([1992] 2003), ריבונות ו"היות בלתי ניתן לטעות" הם מונחים נרדפים לחלוטין, ומשמעותו של האחרון היא גם "להיות פטור מהאשמה בטעות... העיקר שערכאה גבוהה יותר אינה בוחנת את ההכרעה" (שם, 77-78).

© אריאל הנדל

את מפה 2 יש לסייג מעט. ראשית, סביר להניח שישנן דרכים עוקפות לפחות לחלק מן החסימות. לא כל שביל עפר מסומן במפה ואי-אפשר לשרטט את כל דרכי התנועה. אולם הדרכים העוקפות אינן פותרות את הבעיה משום שהן מעטות, קשות למעבר והצבא עושה כל העת מאמצים לחסמן. שנית, המנהרות והגשרים מאפשרים מעבר מפלסי בין תאי שטח בכמה מקומות, אלא שגם את הסייג הזה יש לסייג: בכל מנהרה כזו מותקן מראש שער ברזל הניתן לסגירה בכל עת, והמעבר הוא תמיד על תנאי. שלישית, האמור לעיל אין פירושו שאין כל אפשרות לעבור בין התאים. במקרים רבים פועלות בחסימות אלה מוניות בשיטת

"גב אל גב": הנוסעים מגיעים עד החסימה הפיזית במונית אחת, חוצים אותה ברגל ומשם נוסעים במונית אחרת. ברור, עם זאת, ששיטה זו מאריכה את משך הנסיעה ומייקרת אותה משמעותית.

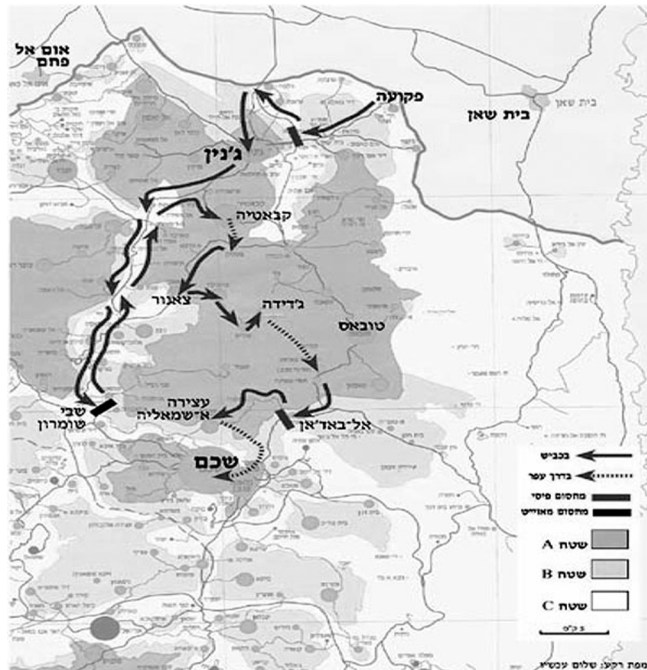
ממפה 2 אפשר ללמוד כמה דברים. הבולט ביותר הוא מספר התאים המנותקים משכניהם. תושביהם של רוב תאי השטח בגדה המערבית אינם יכולים לנסוע במכונית פרטית וברציפות מחוץ למרחב המחיה המיידית שלהם. גם התאים שיש ביניהם חיבור מסודרים בצורת רכבת: כל תא מחובר לתא שאחריו. כמעט משום תא שטח אי־אפשר לעבור ליותר מתא אחד. בעבור פלסטיני המעוניין לעבור דרך כמה תאי שטח, המשמעות היא שכל תא "מוכל" בתוך התא הקודם לו. די בכך שתא אחד לא יאפשר מעבר כדי למנוע כליל את אפשרות התנועה. כמו כן יש לציין שלפחות בזמן כתיבת שורות אלה, מחסום תפוח, שהוא הנקודה הפריוילגית המחברת את פקעת תאי השטח בצפון הגדה, אינו מאפשר כלל מעבר של כלי רכב. כמו כן, לפחות בחלק מן המקומות שנראה כי יש מעבר אליהם (אזורי הבקעה, מזרח ירושלים, מרחב התפר וצפון הגדה), המעבר מותר לתושבי האזור בלבד. מתוך כך ברור גם כוחם של מחסומי הפתע, היכולים להקטין עוד את הזיקות בין האזורים השונים ולחלק את תאי השטח לתתי־תאים רבים. שתי המפות שלעיל מטרטן להצביע על כך שמערך אי־הוודאות ממתין לפלסטינים על כל צעד ושעל. כמעט כל יציאה מן הבית כרוכה בהיתקלויות עם אחד מהרכיבים הטכנולוגיים שנסקרו לעיל.

חשוב להדגיש כי הבעיה אינה טמונה רק בסגירות ובהפרדות המרחביות, אלא בעיקר בחוסר האפשרות לצפות אותן ואת משך הזמן שיידרש כדי לעבור דרכן. מחסומים קבועים, גם כאשר זמן המעבר בהם ממושך (אך קבוע יחסית), מאפשרים בכל זאת לתכנן סדר יום. מובן שהם מצמצמים את אפשרויות השימוש במרחב, אך הם אינם משבשים אותן לחלוטין. המצב שונה כאשר מפת החסימות, תקנות המעבר ואופן הפעלתן בידי החיילים משתנים ללא הרף, לעתים כמה פעמים ביום.

מפה 3 (ראו עמ' 114 להלן) מציגה את מסלול נסיעתה של לוטפיה ג'אלודי, חולת כליות, מהכפר פקועה שליד ג'נין אל בית החולים אל־ווטני בשכם, ב־7.6.2001. מה המרחק מפקועה לשכם? בקו אווירי מדובר בכ־35 קילומטרים. על גבי הכביש מתארך המרחק בעשרה קילומטרים נוספים. אבל ב־7 ביוני 2001 נסעה לוטפיה ג'אלודי, יחד עם תחקירני ארגון בצלם שהתלוו למסע, 125 קילומטרים מפקועה לשכם! אפשר היה להניח שג'אלודי, בהיותה חולת כליות הנזקקת לטיפול דיאליזה שלוש פעמים בשבוע, תדע מהי הדרך הקצרה והיעילה ביותר להגיע לבית החולים. נעקוב אפוא אחר מסלולה באותו היום: ג'אלודי והתחקירנים יצאו מפקועה דרומה. ליד ההתנחלות שבי שומרון הם נתקלו במחסום מאויש וחיילי צה"ל מנעו מהם לעבור. אף שהובהר לחיילים כי מדובר באשה חולה החייבת להגיע לטיפול בבית החולים, התעקשו החיילים וסירבו לאפשר לה לעבור. ג'אלודי ותחקירני בצלם שבו על עקבותיהם וניסו למצוא דרכים חלופיות לבית

החולים. רק לאחר שנתקלו בשני מחסומים לא מאוישים, שהאריכו משמעותית את נסיעתם, ונסעו בדרכי עפר עוקפות ומשובשות, הצליחו בסופו של דבר להגיע ליעדם.

מפה 3

מקור: בצלם 2001.

המרחק בין שתי הנקודות משתנה אפוא מדי יום; הוא מושפע ממחסום זמני או קבוע שמוסף או מוסר, מהחיילים העומדים במחסום, מרמת ההתערות, מהשאלה אם "כביש עוקף מחסום" מנוצל או נחסם וכן הלאה. המרחק יכול לנוע מ-45 קילומטרים ועד אינסוף – במקרה שהדרך חסומה וכלל אי-אפשר להגיע מפקועה לשכם. במקרה שלפנינו הזמן נזיל אף יותר מן המרחק. משך ההמתנה בכל אחד מן המחסומים יכול לנוע אף הוא מדקות לשבועות, ואין כל דרך לצפות זאת מראש. כך למשל מחסום תופאח, שהפריד בין העיר חאן יונס לאזור אל-מוואסי ברצועת עזה, נסגר בסוף מארס 2003 ללא התראה למשך חמישים ימים רצופים. בשום שלב לא הודיעו רשויות הכיבוש על משך הסגירה הצפוי, ואנשים שלא יכלו לשוב לבתיהם הגיעו למחסום מדי יום, במשך שבועות, וחיכו עד בוש לפתיחתו (בצלם 2003א).

מרחב התפר

אזור הדורש התייחסות נפרדת הוא מרחב התפר. כך מכונה השטח שבין חומת ההפרדה לקו הירוק, שם מגיעות לשיאן השליטה המרחבית הישראלית והדרתם של הפלסטינים. בצו המכריז על מרחב התפר נכתב תחילה שאיש אינו רשאי לשהות בשטח הסגור. ההוראה המרכזית קובעת כי "לא ייכנס אדם למרחב התפר ולא ישהה בו", וכי "אדם הנמצא במרחב התפר יהיה חייב לצאת ממנו לאלתר".¹⁴ בסעיף הבא מוחזרים כל שאר סוגי בני האדם – למעט תושבי המקום הפלסטינים, הנותרים "שוהים בלתי חוקיים" בבתיהם.

הניהול הטוטליטרי כמעט של מרחב זה דורש אישור לכל שהייה בו. תושבי הכפרים הכלואים נדרשים להצטייד ב"היתר תושב קבוע", שתוקפו שלושה חודשים בלבד, כדי שיתור להם להמשיך לחיות בבתיהם. נוסף על כך, כל אדם המעוניין להיכנס למרחב התפר למטרה כלשהי נדרש להגיש בקשה להיתר מיוחד במשרדי מנהלת התיאום והקישור. ישנן 12 קטגוריות של אנשים הרשאים לבקש היתר כניסה: פועל חקלאי, מורה, טכנאי השקיה ועוד. ככלל, היתר הכניסה מקנה למחזיק בו רשות לשהות בשטח הסגור בשעות היום בלבד, ואילו לינה באזור זה מחייבת הסכמה מפורשת ונפרדת המצוינת על גבי ההיתר. כמו כן, ההיתר תקף אך ורק בעבור כניסה דרך שער אחד ששמו נקוב.

במרחב התפר מכוננת "טבלה מרחבית". כל פריט מושם במקום המיועד לו, בהתאם להצדקה הרציונלית לפי הקטגוריות הצרות שקבעה ישראל. גם התנועה, המותרת דרך שער אחד בלבד ובשעות שבהן הוא פתוח, מקובעת לדפוסים מסוימים. הפנים האחרים של הטבלה הם יכולת ההדרה וההרחקה. מרגע שהפריט אינו מתאים עוד למגירה המסוימת הוא מושלך כאבן שאין לה הופכין.

הייחוד במרחב התפר הוא קיומה הפיזי-גיאוגרפי של הטבלה. העתקה של רישומים משרדיים לשטח מוחשי הופכת את המיון לאלים בהרבה מן הרגיל.¹⁵ שיטה מתוחכמת זו מכשירה את הקרקע (או לכל הפחות מייצרת את הפוטנציאל) לפעולה בירוקרטית הדרגתית שבה השטח ירוקן מתושביו, על ידי צמצום ההיתרים והזכאות להם (ראו למשל בצלם 2003ב). השלכת הטבלה על המרחב מאפשרת להשליך מן המגירה לא רק את הטופס של האדם, אלא גם אותו עצמו.

במרחב התפר שורר, אם כן, מצב הפוך בהגיונו מזה השורר בלב הגדה. בעוד שבלב הגדה שוררת אי-ודאות כמעט מוחלטת, במרחב התפר ישנה "ודאות יתר", כאשר כל מסלול וכל שעה נקבעים מראש על פי קריטריונים קשיחים. ההבדל בין האזורים נובע, כך נראה, מן החשש מפני חדירה, גלישה וערבוב, המאפיינים לא פעם אזורים לימינליים. דיוויד סיבלי טוען כי בחברות המעוניינות בהפרדה מקבוצות אחרות, אזורי הביניים והגבולות הם

¹⁴ צו בדבר הוראות ביטחון (יהודה והשומרון), מס' 378, התשל"ל-1970, הכרזה בדבר סגירת שטח מס' 02/03 (מרחב התפר).

¹⁵ על האלימות בטבלה, ראו Foucault 1979.

מקור מתמיד לחרדה, ולכן הגבול מיוצר ומבוצר כל העת כדי למנוע ממנו להיות עמום ודר-משמע.¹⁶

גיאוגרפיה של אסון

מאחר שכל פעילות אנושית מתממשת בזמן ובמרחב, אי-וודאות המרחבית משפיעה על כל תחומי החיים של הפלסטינים. אין מדובר רק בהפרת הזכות לתנועה, הקבועה באמנות הבינלאומיות, אלא במהלך שתוצאתו שיבוש כל רובדי החיים. שיבוש זה, מעבר להשפעותיו הישירות על תחומי הכלכלה, הבריאות, החינוך וכדומה, מביא לצמצום מרחב התנועה והאינטראקציות החברתיות למינימום ההכרחי כדי לשרוד. כאמור, לדברי אנתוני גידנס (Giddens 1984) השגרה במרחב ובזמן היא רכיב בסיסי בפעילות החברתית היומיומית, והיא הכרחית ליצירת ביטחון אונטולוגי הנשמר באמצעות אותן פעילויות יומיומיות. החזרתיות יוצרת חיבור בין האדם לעולם וגורמת לראשון להאמין ביציבותו ובהמשכותו של האחרון. השגרה הכרחית, אם כן, הן ליחיד והן למוסדות החברתיים של "המשך הארוך", והיעדרה פוגע גם באדם וגם בחברה. גידנס מנתח מצבים שהתרחשו במחנות הריכוז הנאציים כדי להראות כיצד שבירת השגרה מייצרת אי-ביטחון אונטולוגי קיצוני. הוא מצטט את ברוננו בטלהיים, שאמר: "אי-היכולת לתכנן קדימה, בעקבות השינויים הפתאומיים במדיניות המחנה, היא שהיתה כה הרסנית" (שם, 62).

השינויים המרחביים התדירים מביאים את האדם לאובדן כושר ההתמצאות, עד שאין לו כל מושג מהי הדרך הנכונה להגיע ממקום למקום. בעתירת האגודה לזכויות האזרח נגד גדר הפרדה נכתב: "הנודד בפאתי השטח הסגור מאבד עד מהרה את חוש ההתמצאות: גדר מימין, גדר משמאל, מלפנים... לרגע הוא 'בתוך הגדר' ובמשנהו 'בחוץ'. כמו במבוך של נמלים על כל צעד ושעל הוא נתקל בגדרות, בשערים סגורים..."¹⁷ זהו מרחב מנוכר שבו אנשים אינם מסוגלים למפות בעיני רוחם את מיקומם או את השלם שבו הם נמצאים (ראו בהקשר זה את מסלולה של לוטפיה ג'אלודי שהוזכר לעיל). אפשר כמעט להשתמש בניסוחו של פרדריק ג'יימסון (2002, 62) על מלון בוננונטורה: "מפתה לומר שחלל כזה אינו מאפשר לנו להמשיך ולהשתמש במונחים של נפח או של נפחים, שכן לא ניתן כלל לאמוד אותם". לפיכך אבקש לטעון שבשטחים מתקיימת "גיאוגרפיה של אסון". אסון, במובן זה, הוא אירוע רחב היקף שמתרחשים בו סבל ואובדן, לצד קריסה מלאה או חלקית של מערכות הזמן והמרחב (Kreps 1998). בזמן האירוע האסוני השגרה נשברת, החוקים והדפוסים הרגילים מושעים, והשלטון נמדד בין השאר במהירות שבה הוא מצליח להשיב את הסדר על כנו

¹⁶ Sibley 1995, ch. 3. סדריק פריזו מנתח במאמרו את אזור דרום הר חברון ואת שטחי הנגב המשיקים לו, ומתאר את היחסים בין הפלסטינים, הברווים אזרחי ישראל וכוחות הצבא והמשטרה. ראו Parizot 2006.

¹⁷ בג"ץ 639/04, האגודה לזכויות האזרח נ' מפקד כוחות צה"ל ביהודה ושומרון.

ולבטל את ההשעיה. את המצב בשטחים אני מבקש להגדיר, מן הזווית המרחבית, זירה של "אסון מתמשך", מאחר שאי-הוודאות הפכה לוודאות היחידה, וסופה אינו נראה לעין. גיאוגרפיה של אסון במקרה זה אינה תיאור של ההיבטים המרחביים של אזור האסון, אלא הגורם העיקרי להיווצרותו. הגיאוגרפיה של השטחים, כפי שהיא מעוצבת בידי ישראל, היא המייצרת את תסמיני האסון. יש להקדיש כמה מילים ליחס בין גורם לתסמינים בהקשר של אסון מרחבי. אסון פירושו בדרך כלל אירוע ספקטקולרי (רעידת אדמה, התפרצות הר געש או קריסת גשר) או וירלי (מגפה, זיהום אוויר קטלני),¹⁸ שהוא הגורם לאסון, ואילו קריסת מערכות הזמן והמרחב ושכירת השגרה הן תסמיני האסון. אך סדר הדברים יכול גם להיות הפוך. ביל הילייר טוען כי "במובן מסוים, יצירת מרחב משובש... מייצרת את התסמינים הראשוניים של דעיכה [חברתית], עוד בטרם החלה דעיכה אמיתית. על כן, אפשר לטעון כי [במקרה כזה] התסמינים הם שמסייעים להביא את המחלה" (Hillier 1996: 6). פירוק מכוון של הזמן ושל המרחב ושכירת השגרה באופן המזכיר חקירה בשב"כ (מניעת שינה, נורה דולקת באופן קבוע וכן הלאה – מעשים שמטרתם להביא לאובדן ההתמצאות בחלל ובזמן ולשיבוש האישיות ולהיחלשותה) הם הגורמים לסבל, לאובדן ולפירוק המערכות החברתיות.¹⁹

פירוק המרחב פוגע ביכולת לעבוד, לייצר, למכור, לקנות, ללמוד, להבריא, להכיר, לשמור על קשר, להתארגן, לתאם, להתנגד וללחום. אופן השליטה באמצעות המרחב נועד למנוע בעיקר את היסודות האחרונים ברשימה: להתארגן, לתאם וללחום, אך הוא מונע מניה וביה גם את הראשוניים. השלטון במקרה זה אינו מבקש להשיב את הסדר על כנו, אלא הוא עצמו יצרן הכאוס העיקרי. במילים אחרות, שימור הסדר הישראלי מושג על ידי הרס שיטתי של הסדר הפלסטיני.²⁰ כך, ישראל שולטת במרחב באמצעות המרחב: היא מחזיקה בשטחים הכבושים באמצעות השעיה שיטתית של ערכי השימוש הפלסטיניים במרחב זה. את השליטה המושגת בעם הפלסטיני על ידי הרס שיטתי של רציפות ושיטתיות המרחב והזמן קשה היה להשיג באמצעים אחרים. טכנולוגיית השליטה היא פשוטה וכמעט פרימיטיבית: חסימות עפר, תעלות, כמה ג'יפים. אי-הוודאות התגלתה כטכנולוגיה פשוטה, זולה ויעילה להפליא. פשוט וזול יותר להטיל איסורים שרירותיים ומשתנים תדיר על אפשרויות התנועה (לצד הימנעות מכוונת משילוט, מתיעוד או מיידוע של הנשלטים על אודות איסורים אלה) מאשר לבנות חומות וגדרות. כאשר הפלסטיני אינו יודע היכן מותר

18 את ההבחנה ערך עדי אופיר בקורס "אסונות: היסטוריה פילוסופית", שניתן במכון להיסטוריה ופילוסופיה של המדעים והרעיונות ע"ש כהן באוניברסיטת תל-אביב בשנת הלימודים 2002–2003.

19 ראו את ניתוחה של חנה ארנדט בדבר המרחב הציבורי, Arendt 1958.

20 ניב גורדון ודני פילק (Gordon and Filc 2005) טוענים שאובדן הוודאות של הפלסטינים ואובדן יכולתם לכלכל את עתידם בתבונה הם שמובילים אותם לזנוח את הוודאויות הארציות ולשים את מבטחם בוודאות טרנסצנדנטלית. במילים אחרות, אי-הוודאות האנדמית היא המובילה להתחזקות המתמדת של תנועת החמאס.

לו לעבור ומהן הוראות הפתיחה באש כלפי מי שעובר במקום אסור, סביר להניח שיימנע מתנועה בכלל.

אי-ודאות טכנולוגיית שליטה

בימים אלה, כאשר מצבי חירום ואזורי ספר ואי-הבחנה הולכים ומתרכים ברחבי העולם (ראו Agamben 2006), נראה כי חשוב לנסח הערה החורגת מן ההקשר המצומצם של ישראל/פלסטין. אולי תהיה בכך תרומה לחשיבה פוליטית-מוסרית כללית ב"עידן המחנה" (Agamben 1998).

במחקרו על התופעה הביורוקרטית הצביע מישל קרוזיה (Crozier) על הקשר ההדוק בין מדד הודאות למדרג העוצמה. לטענתו, השלטון והכוח שייכים לקבוצה המצליחה לייצר את פעולותיה ואת ההיגיון שלהן כך שלא יהיו ברורים לקבוצות האחרות, בשעה שפעולותיהן והגיונותיהן של האחרונות חשוף ונהיר בפניה. כך, "רוב העוצמה מצויה בידי יחידות המצליחות להישאר מקור אי-הודאות של יחידות אחרות" (באומן 2002, 68). לייצור אי-הודאות שני פנים המשולבים זה בזה: שינוי מתמיד של ערכי השימוש המרחביים, על ארגון המרחב הפיזי וכללי השימוש בו; ויצירת מנגנון של אשמה א-פריורית, המאלץ את הנשלטים להיות חלק מן המערכת, כך שהיא תשפיע עליהם ועל חיייהם. לדברי אגמבן (2003, 403; ההדגשה שלי),

המפתח להילכדות החיים במשפט אינו הסנקציה... אלא אשם (לא במובן הטכני שיש למושג זה בחוק העונשין אלא במובנו הבראשיתי, המציין *היות כחוב*)... זה הבסיס העמוק של הכלל המשפטי, הזר לכל מוסר, שלפיו אי-ידיעת החוק אינה פוטרת מאשמה.

מאחר שכמעט כל תנועה בשטחים אסורה, הרי כמעט כל הפלסטינים הם "עברייני תנועה". דני רובינשטיין (2002) כותב:

הגבלות התנועה הן לא רק גזרות קשות שאי-אפשר לעמוד בהן, אלא גם כאלה שאוטומטית הופכות את רוב הציבור הפלסטיני לעבריינים. כמעט כל פלסטיני שיוצא מהבית כדי להגיע לעבודה, לבית ספר, לקניות, לטיפול רפואי או לבקר בני משפחה, צריך לעקוף מחסום ולכן הוא בבחינת מי שמפר את תקנות הביטחון שנקבעו בחוק הישראלי.

אשמה זו מגיעה לשיאה בקרב אלה שאפילו השהייה בבתייהם מצריכה צידוק מיוחד — בעיקר אלה הגרים במרחב התפר, אך גם במזרח ירושלים ובבקעת הירדן. השילוב יעיל ביותר: מערך טכנולוגי משתנה תדיר, אשמה א-פריורית המצדיקה מראש כל פגיעה ושרירות בהפעלת החוק. האשמה הא-פריורית מאפשרת להציג מראית עין של מערך הפועל על פי חוק: יש איסורים, אך יש גם היתרים; במחסום המאויש יש גם נתיב מעבר; אפשר תמיד לעתור לבג"ץ וכן הלאה. אלא שבהיפוך למצב השורר במדינה מתוקנת, כל אדם הוא אשם

אלא אם כן הוכח אחרת. זו מסכה של היגיון מודרני, המכסה, מסתירה ומונעת תגובה ישירה להשפעת השרירות. התקנות והמערכת המשפטית המסועפת מעניקות לכיבוש מעטה של לגיטימציה ומוסריות. מסכה זו מביאה לכך שגורמים ביקורתיים יוכלו לטעון לכל היותר שהמערכת אינה יעילה, אך לא שהיא מרושעת.

איי-הוודאות והאסון המתמשך ממלאים תפקיד במערך השליטה הישראלי בשטחים. על פי פוקו, האסון הוא כלי בידי השלטון המרכזי לכוונן את "האוטופיה של העיר המנוהלת באופן מושלם" (Foucault 1979, 198). האסון, דווקא בשל הריק הנוצר בו, מזמין את השלטון לחדור – תחילה כדי להשיב את הסדר על כנו ולהחזיר את החיים למסלולם, ואחר כך כדי להישאר באזור באופן קבוע ולהשתמש במנגנונים ובידע שהופעלו בזמן הטיפול באסון. לאיי-הוודאות שמור תפקיד דומה. יהודה שנהב (1995, 260) מציע ש"איי-הוודאות אינה אלא הדחליל של הארגון. איי-הוודאות, וכמוה טיעונים על אי-הוודאות, מהווים חלק בלתי נפרד מ'תחזוקתה' של הרציונליות". אם כן, אידיאת איי-הוודאות משמשת תירוץ להחדרת "רציונליות" לארגון – שפירושה שיטות ניהול "מדעיות" – במטרה לקבע סדר חברתי מסוים הבא על חשבון מעמד העובדים.

האסון ואיי-הוודאות מנוצלים לשם חדירתן של פרקטיקות ניהול החיים והעמקתן. בשטחים הכבושים, לעומת זאת, השלטון אינו מתיימר לנהל את השטח. נהפוך הוא, מאז האינתיפאדה הראשונה, ביתר שאת מאז הסכמי אוסלו והקמת הרשות הפלסטינית ובעיקר מאז פרוץ האינתיפאדה השנייה בואכה ה"התנתקות" – ישראל הולכת ונסוגה מתפקידיה כמנהלת השטחים (Gordon Forthcoming). במונחיו של ג'ורג'יו אגמבן, מדובר בהפקרה (Agamben 1998; Azoulay and Ophir 2005). מערך השליטה הישראלי מעוניין בשטח ולא בתושביו, שאותם הוא מוריד אט-אט לדרגה של קיום ביולוגי בלבד – "חיים חשופים" ללא מרחב וללא חברה. בשטחים, ייצור איי-הוודאות והאסון אינו תירוץ להחדרת "ניהול רציונלי". אלה, כפי שאראה להלן, מיוצרים כשלעצמם, כאמצעי ישיר לטריטוריאליזציה ולשליטה במרחב.

איי-הוודאות כטכנולוגיית שליטה מרחבית

הניגודים בין ה"פנים וה"חוץ", בין "כאן ו"שם", בין "קרוב" ו"רחוק", סימנו פעם את מידת האילוף, הביות והידידותיות של חלקים מסוימים (אנושיים וגם לא אנושיים) בעולם שסביבנו... אנחנו מגדירים כ"קרוב" את המרחב שבתוכו ניתן לאדם להרגיש כבתוך שלו, בבית; מרחב שרק לעתים רחוקות, אם בכלל, יכול אדם לחוש בו אבוד, לא לדעת מה לומר, או לפקפק כיצד עליו לפעול. לעומתו, ה"רחוק" הוא מרחב שאליו נכנס אדם רק לעתים רחוקות... ההיקלעות למרחב "רחוק" היא חוויה מורטת עצבים. להגיע "רחוק" פירושו להימצא מעבר לתחום ידיעותיך, מקומך ועולמך, תוך הסתכנות בצרות וחשש מפגיעה. לאור כל התכונות הללו, לניגוד בין "קרוב" ל"רחוק", יש ממד מכריע נוסף: הניגוד בין ודאות לחוסר ודאות (באומן 2002, 46–47).

בשטחים הכבושים, שיבוש היחס בין הערך המוחלט של המרחב לערך השימוש בו מביא עמו הבחנות חדשות למושגים כגון קרוב, רחוק, פנים וחוץ. דומה כי לא נטעה אם נטען שבעבור הפלסטינים כמעט כל מקום הוא רחוק.²¹ עדויות לכך עולות כמעט בכל שיחה עם פלסטיני, בכתבות בעיתונות היומית ובדוחות מחקר. רג'א שחאדה (2005, 48) תיאר תחושה זו בכירור ובחדות:

במהלך תשעה-עשר החודשים שחלפו מאז תחילת האינתיפאדה הלך המרחב שלי והצטמצם בהתמדה. ראשית הפכו הטיולים שלי על הגבעות הסובבות את רמאללה למסוכנים מדי, אחר כך כבר לא יכולתי לנסוע לישראל, ואז נאסרה הנסיעה בין הערים והכפרים הפלסטיניים. עכשיו אני לא יכול אפילו לצאת מדלת ביתי. מרחבי ביתי הם הדבר היחיד בפלשתינ שאני יכול לכנותו שלי, ואפילו הם אינם בטוחים עוד.

אפשר, אם כך, להציע חידוש תיאורטי כללי הצומח מן המצב המיוחד בשטחים הכבושים והנוגע לשאלה הבסיסית: מהי שליטה במרחב? על פי הגדרתם של דלז וגואטרי, טריטוריאליזציה היא ארגון של מרחב פָּחום ומוגדר וייצוג חד-משמעי של גבולותיו, של הגורמים המאכלסים אותו ושל היחסים ביניהם (Deleuze and Guattari 1987). במילים אחרות, אפשר לומר שטריטוריאליזציה היא הגדרה של "קרוב-רחוק" תוך כדי פעולה כפולה, המנסה כל העת לקרב עוד יותר את הנקודות המוגדרות "קרובות" וליצור ביניהן רצף וליכוד טריטוריאליים (לְקַרְבָּן זו לזו, ואת כולן אל מה שמוגדר מרכז). בפרפרזה על דבריו הידועים של מקס ובר, אני מבקש להגדיר "שליטה במרחב" כמונופול על הטריטוריאליזציה. השולט במרחב הוא זה המחזיק בבלעדיות ההגדרות (והייצור הקונקרטי) של "קרוב" ו"רחוק".

קירוב הנקודות הוא תהליך בלתי פוסק של ייצור. לימודי ההיסטוריה ו"הכרת הארץ דרך הרגליים" הם אך דוגמאות לכמה מן הפרקטיקות המשתלבות בו. המטרה היא ליצור טריטוריה רציפה ומוצקה, שהשלטונות מכירים אותה היטב והתושבים חשים שהיא קרובה להם. ליכוד הטריטוריה הוא שיקוף סמלי לליכוד האומה ולזהותה ההומוגנית (קמפ 1997, 16). הפן המשלים הוא שכל מה שמעבר לגבול מוגדר "רחוק", מאיים, מסוכן ובלתי צפוי. בגדה המערבית, עקב הסבך המיקרו-גיאוגרפי, קשה לדבר על רציפות גיאוגרפית חסרת חורים. מפת הגדה נראית כמסננת של אזורי A, B ו-C²² והכפרים הפלסטיניים, ההתנחלויות והמאחזים נראים שלובים זה בזה לבלי התר. זו חולשתה העיקרית של שיטת המיפוי המבוססת על ערכים מוחלטים. למעשה, המערך שנועד לייצר אי-ודאות בקרב הפלסטינים, והכבישים הרחבים המחברים את ההתנחלויות זו לזו ולישראל שממערב לקו הירוק, מקורם בהיגיון אחד של טריטוריאליזציה זוחלת של השטחים בידי ישראל, המיוצרת ללא הרף. בעבור הישראלים הכול קרוב. בעבור הפלסטינים הכול רחוק. אמנם המפה הקונוונציונלית, מפת

²¹ וזאת בניגוד למצב בהתנחלויות, המחברות בינן לבין עצמן וכן לישראל גופא בכבישים רחבים, מהירים, מוארים ומאובטחים. ראו הנדל בדפוס.

²² ישנם למעלה מ-190 איים של שטחי A ו-B בתוך שטח C הרציף (אפרת 2002).

הערכים המוחלטים, נראית סבוכה, אך למעשה מסומנת טריטוריה רצופה, קרובה, ודאית ויציבה בעבור צד אחד, ולעומת זאת מיוצרים פירוק, הרחקה, האטה ואי-ודאות בעבור הצד האחר. כך השליטה במרחב באמצעות המרחב מקבלת פן נוסף ומוחשי יותר. הטריטוריה הישראלית מתמצקת ומתלכדת, ואילו זו הפלסטינית מורחקת ומתפצלת. המרחק מאריאל לתל-אביב הוא כ-25 דקות נסיעה, ואילו מרחק של שני קילומטרים או שלושה עשוי לארוך שעות לפלסטיני – ולא בכדי אני מודד מרחקים בזמנים. אריאל קרובה לתל-אביב ולכן "שייכת" לה ויוצרת עמה יחידה מרחבית אחת. אבו-דיס רחוקה ממזרח ירושלים (מפרידים ביניהן כמה מאות מטרים וחומה גבוהה אחת) ולכן היא אינה יוצרת עמה יחידה מרחבית אחת. ההגדרות של קרוב ורחוק אינן רק חלק מפנומנולוגיה או תחושות סובייקטיביות – הן כובשות שטח באופן ממשי וחומרי לחלוטין. לסיום אבקש להראות את צדו האחר של המטבע: כיצד מנסים הפלסטינים לחבר את נקודותיהם המבודדות ולמשמע מחדש את המרחב.

התנגדות של יומיום: צומוד והברחה

דרכי הקיצור, הסטיות או האלתורים של ההליכה מעדיפים, ממירים או זונחים יסודות מרחביים... הצועד הופך כל מסמן מרחבי לדבר אחר... מצד אחד הוא אינו מפעיל אלא רק אחדות מן האפשרויות שנקבעו על ידי הסדר הבנוי (הוא פונה לכאן ולא לשם), מצד שני הוא מגדיל את מספר ההיתרים (כשהוא יוצר, למשל, קיצורי דרך או מעקפים) ואת מספר האיסורים (כשהוא אוסר על עצמו, למשל, דרכים הנחשבות חוקיות או הכרחיות) (דה-סרטו 2005, 66).

ההתנגדות למבנה המרחבי, המאפשרת את המשך החיים בשטחים הכבושים, מתחלקת לשני סוגים – פיזית ותקשורתית. ההתנגדות הפיזית היא הדרך שבה נפרצות כל העת דרכים עוקפות מחסום. למעשה, מאחר שרוב הכבישים האסורים לתנועה פלסטינית נולדו ככבישים עוקפים (כלומר נועדו לאפשר למתנחלים לנסוע בלי לעבור דרך ריכוזי אוכלוסייה ערבית), הרי הדרכים החדשות הן למעשה כבישים עוקפים כבישים עוקפים. כל מחסום ודרך אסורה מולידים מעקפים חדשים.

פריצת הדרכים אינה רק ספונטנית. זה זמן מה מועצות מקומיות פלסטיניות משפצות ומרחיבות כבישים פנימיים, שהפכו בלית ברירה לציירי תנועה ראשיים. בכמה מקומות, כמו באזור חברון ובאזור טול כרם, המועצות המקומיות סללו כבישים חדשים בין כפרים לאחר שנחסמה דרכם לכבישים ראשיים (הס 2006). דרכים אלה אינן מחויבות לעיצוב המרחב הישראלי ואינן נכנעות לתיחום לתאי השטח ולתיעול התנועה למחסומים.

לעתים ההתנגדות היומיומית מתרחשת במרחב המדכא מכול: המחסום עצמו. רמה

חממי מתארת:

עובדי המחסום [סבלים, הנושאים חומרי גלם, סחורות ואף אנשים דרך האזור האסור לנסיעה במחסום] חותרים באופן קבוע תחת הגבולות הפיזיים: בלילה הם מרחיקים בחשאי את

קוביות הבטון בכמה סנטימטרים כדי לאפשר מעבר לעגלות סוסים, או מיישרים קצוות של חסימת עפר חדשה כך שעגלת הסבל תוכל לעבור לצד האחר. על ידי שילוב של צורך ושל תבונה, הם תובעים לעצמם חזרה את מרחב המחסום, כך שלא יהיה אתר טהור של דיכוי ואכזריות אלא כזה שבו החיים והחברה יכולים להשתקם (Hammami 2004, 28).

נוסף על כך התפתחה תקשורת המיידעת את הפלסטינים על מצב המחסומים והחסימות. בשעה שהצבא אינו מודיע בשום דרך על מגבלות התנועה, הרדיו והטלוויזיה המקומיים ממלאים את החסר. כשם שבמקומות אחרים תחזית מזג האוויר מייצעת מה ללבוש, פינה קבועה מיידעת את הפלסטיני על מצב התנועה והחסימות היומי. בין הנהגים בכביש נולדה גם שפת סימנים ואיתותים שבעזרתה הם מודיעים זה לזה על מחסום פתע או על כוח צבאי. נהגי רכבי טרנזיט ונהגי מוניות (אמצעי התנועה העיקרי בגדה המערבית) מדווחים זה לזה ברשת הקשר ובטלפון הסלולרי על כל כוח צבאי הנקרה בדרכם ומנתבים את התנועה לדרכים חלופיות.

את חיי הפלסטינים בשטחים הכבושים בעת הזו אפשר לסכם כתנועה כפולת פנים של היצמדות ושל הברחה. ההיצמדות, "צומוד" בערבית, היא פרקטיקה ותיקה; היא האופן העיקרי שבו התנהלה ההתנגדות לכיבוש לפני ההתנגדות האלימה ובמהלכה. היא באה לידי ביטוי בבניית בתים (אף שלא ניתן להם אישור והם עומדים בסכנת הריסה מתמדת); בעיבוד אדמות (למרות אי-הוודאות ואפשרות ההפקעה המאיימת תדיר); בהחייאת זיכרון הכפרים ההרוסים מ-1948 ושמירת מפתחות הבתים החריבים — ובעיקר בסירוב להגר, למרות קשיי הכיבוש. בימים אלה מתבטא הצומוד בשמירה על שגרה ובניסיון לשמר סדר יום על אף המחסומים (שם, 18).

בד בבד מתקיים מאמץ תדיר של הברחה. אל מול הקיבוע המרחבי, השואף לצמצם ככל האפשר את התנועה בין תאי שטח שונים, מנסים הפלסטינים לחצות את הקווים: לצאת לעבודה, להגיע ללימודים, לקבל טיפול רפואי, לבקר קרובים ועוד. הפלסטיני מנסה להבריח סחורות, כוח עבודה, לעתים מטעני נפץ — אך תמיד, לפני הכול, את עצמו.

המצב המתואר משתלב בהיגיון הגלובלי של חסימות והברחות: גם בישראל/פלסטין קבוצה אחת יכולה לנוע בכל המרחב וקבוצה אחרת מתוחמת היטב (שמיר 2005). החומות, כמו אלה ההולכות ונבנות במקומות אחרים בשולי העולם העשיר, מיועדות להיות "חצי-מוליכות", כמו ברכיב האלקטרוני, המוליך לכיוון אחד וחוסם לכיוון האחר. החומה המוקמת לאורך הגבול בין מקסיקו לארצות הברית מיועדת להגביל את התנועה מכיוון אחד בלבד, מדרום. החומות הללו נועדו לעצור הברחות של סמים, סחורות ובני אדם, ולתקן את מעבר ההון בכיוון הרצוי (Davis 2005).

ההבדל טמון כמובן בכך שבשטחים הכבושים יש פיצול פנימי של השטח. אין מדובר רק בגבול ברור למדי המפריד בין "כאן" ל"שם", כאשר המעבר מותר בכיוון אחד בלבד — כמו בחומת הפרדה. בגדה המערבית ישנם אינספור גבולות, נזילים ומשתנים, שחצייתם

אסורה, אך שאינם מגדירים "כאן" ו"שם", "חוץ" ו"פנים". משטר התנועה בשטחים מייצר מצב שבו כמעט כל תנועה כרוכה בחציית קווים אסורים וכמעט כל הפלסטינים הם "עברייני תנועה".

התנועה היומיומית – על אף הקשיים והעבריינות האפריורית – ממשמעת מחדש את המרחב וטוענת אותו בערכי שימוש פלסטיניים. המאבק על המרחב – כלומר המאבק על אפשרויות השימוש בו – מתבצע באמצעות הפעולות היומיומיות ה"קטנות": עקיפת מחסומים, נטילת סיכונים והתעקשות עקרונית לקיים חיים במרחב. בכך מתבצעת טריטוריאליזציה נגדית (ומתוך כך, מתנגדת): המשמעות המחדש הופך את המרחב מבחינה ממשית גם למרחב פלסטיני (כאשר כמו בציורי הילדים, חיבור הנקודות השונות זו לזו מייצר את השלם).²³

בשטחים הכבושים, באופן כמעט פרדוקסלי, ההכרחה היא הצומד. הפתולוגיה של המצב שתואר לעיל מחדדת את העובדה שכדי להישאר במקום חייבים לנוע. ללא ההכרחה, המאפשרת את הקיום המינימלי, לא ייתכן הצומד. על כן משמעות הצומד איננה עצם ההיצמדות הפיזית לטריטוריה, אלא היכולת להשתמש במרחב. השליטה וההתנגדות מייצרות לכאורה שני מרחבים שונים. מרחב ההתנגדות היומיומי של הפלסטינים נועד לכאורה לעקוף את המרחב המעוצב בידי ישראל – וכך גם להפך (שיטת השליטה המרחבית היא מעקף של מרכזי האוכלוסייה הפלסטינית ולא פנוים). ובכל זאת חלה התנגשות מאחר ששני המרחבים מצויים ברובם במפלט אחד, וכל מרחב משפיע על האחר ומעצבו (ראו למשל Pile 1997). כך צומח מצב דיאלקטי שבו כל עקיפה היא חסימה, וחיי היומיום של הצד האחד הם אלה הפוגעים בחיי היומיום של הצד האחר. התנגדות היומיום אינה תמיד מיועדת להיות כזו, אך בנסותה לקיים מרחם חיים סביר היא ממילא מתנגדת.

לסיכום, המצב בשטחים הכבושים הוא אולי הדוגמה המובהקת ביותר לשליטה באמצעות המרחב וכן להתנגדות באמצעותו. ייצור אי-הוודאות בידי ישראל, כמו הניסיון הפלסטיני לחבר את הנקודות, הם מאבק על המרחב באמצעות המרחב. הגיאוגרפיה בישראל/פלסטין אינה רק גורם תיאורי המצביע על המצב הקיים, אלא היא כלי נשק ראשון במעלה בניסיון להשפיע על מצב זה.

²³ החיבור גם מייצר ומבצר את הזהות הפלסטינית. האינתיפאדה הראשונה התרחשה ברחובות וחיזקה משמעותית את הזהות הפלסטינית, שכן היא יצרה מרחב ציבורי משותף לפעילות נגד השלטון. באינתיפאדה השנייה כבר חל מה שכתב גי דבור (2001, תזה 172): "מאמצייהם של כל הכוחות הממוסדים, מאז הניסיונות של המהפכה הצרפתית, לשכלל את האמצעים לשמירת הסדר ברחוב, מגיעים לשיאם בביטולו של הרחוב". חיבור המרחב ושימור הקשרים החברתיים והארגוניים נועדו גם לשמר, פשוטו כמשמעו, את החברה הפלסטינית ככזו.

ביבליוגרפיה

- אגמבן, ג'ורג'יו, 2003. "הומו סאקר: הכוח הריבוני והחיים החשופים", טכנולוגיות של צדק: משפט, מדע וחברה, ערך שי לביא, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב, עמ' 395–434.
- אושפיו, עדה, 2006. "אפקט לבנון", הארץ, 29.9.2006.
- אפרת, אלישע, 2002. גיאוגרפיה של כיבוש: יהודה, שומרון וחבל עזה, כרמל, ירושלים.
- באומן, זיגמונט, 2002. גלובליזציה: ההיבט האנושי, תרגם גרשון חזנוב, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.
- בצלם, 2001. "ללא מוצא: פגיעה בטיפול רפואי בשל מדיניות המצור של ישראל בשטחים", בצלם, ירושלים, http://www.btselem.org/Download/200106_No_Way_Out_Heb.doc.
- _____, 2002. "גזל הקרקעות: מדיניות ההתנחלות בגדה המערבית", בצלם, ירושלים.
- _____, 2002. "עוצר קטלני: אכיפת העוצר בשטחים באמצעות ירי", בצלם, ירושלים, http://www.btselem.org/Download/200210_Lethal_Curfew_Heb.pdf.
- _____, 2003. "אל-מוואסי, רצועת עזה: חיי היום יום במובלעת", בצלם, ירושלים, http://www.btselem.org/Download/200303_Al_Mwassy_Heb.doc.
- _____, 2003. "נועמאן, מזרח ירושלים: החיים בכפר תחת איום הגירוש", בצלם, ירושלים, http://www.btselem.org/Download/200309_Numan_East_Jerusalem_Heb.doc.
- _____, 2004. "משטר הכבישים האסורים בגדה המערבית", בצלם, ירושלים.
- בצלם, 2006. "חשד כי ישראל הגדירה שטחים הסמוכים לגדר סביב עזה כ'אזורי מוות' (דיווח), 28.3.2006, http://www.btselem.org/hebrew/Firearms/20060227_Shooting_around_Gaza_Fence.asp.
- ברדה, יעל, 2006. "הביורוקרטיה של הכיבוש: חיים חשופים מנהלית ותיאולוגיה ביטחונית", הוצג בסדנת הקיץ לחוקרים צעירים בנושא "חיים חשופים", מכון ון ליר בירושלים, ספטמבר 2006.
- בשארה, עזמי, 2006. כיסופים בארץ המחסומים, כבל, תל-אביב.
- ג'יימסון, פרדריק, 2002. פוסטמודרניזם, או ההיגיון התרבותי של הקפיטליזם המאוחר, תרגמה עדי גינצבורג-הירש, רסלינג, תל-אביב.
- דבור, גי, 2001. חברת הראווה, תרגמה דפנה רז, כבל, תל-אביב.
- דה-סרטו, מישל, 1997. "המצאת היוםיום", תיאוריה וביקורת 10 (קיץ): 15–24.
- _____, 2005. "צערות בעיר", תרבות אדריכלית: מקום, ייצוג, גוף, ערכו רחל קלוש וטלי חתוקה, רסלינג, תל-אביב, עמ' 59–78.
- הנדל, אריאל, 2006. "כזה רָאָה וְחָפְסָל: הערות על החושים ותפקידיהם בשטחים הכבושים", תיאוריה וביקורת 28 (אביב): 157–172.
- _____, בדפוס. "קהילה מגו(ו)דרת: מערך ההתנחלויות בגדה המערבית", קהילות מגודרות בישראל, ערך אמנון להבי, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.
- הס, עמירה, 2003. "רוצים את עזה? קחו אותה", הארץ, 30.1.2003.
- _____, 2006. "צה"ל סולל כבישים לפלשתינאים; ייסעו במפלס נפרד מהישראלים", הארץ, 26.3.2006.

- הראל, עמוס, ויואב שטרן, 2005. "הערכה: לא ייחקר 'מסע הנקם' של צה"ל על הריגת 6 החיילים במחסום עין עריק", הארץ, 6.6.2005.
- לוי, גדעון, 2002. "כל חייל רמטכ"ל", הארץ, 3.11.2002.
- , 2005. "היעדר הגבול בין יש"ע לצה"ל", הארץ, 6.2.2005.
- Watch, 2004. "מבט מנגד: 2004 במחסומים", http://archive.machsomwatch.org/docs/Mabat_Mineged.pdf.
- Watch, ורופאים לזכויות אדם, 2004. "ביורוקרטיה בשירות הכיבוש: מפקדות התיאום והקישור", מאי 2004, http://www.phr.org.il/phr/files/articlefile_1103802619976.pdf.
- מנסבך, דניאלה, 2006. "ממחסומים ל'מעברים': ביטול 'מצב החירום' ככלי לשימורם של 'חיים חשופים'", הוצג בסדנת הקיץ לחוקרים צעירים בנושא 'חיים חשופים', מכון ון ליר בירושלים, ספטמבר 2006.
- קמפ, אדריאנה, 1997. "'מדברים גבולות': הבנייתה של טריטוריה פוליטית בישראל 1949–1957", עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.
- רגור, ארנון, 2005. "חברות ישראליות ופולטיניויות במאמץ להחדיר לשטחים מותגים חדשים", הארץ, 16.5.2005.
- רובינשטיין, דני, 2002. "במדינת חומה ומחסום", הארץ, 3.11.2002.
- שחאדה, רגיא, 2005. כשהדרור הפסיק לשיר: רמאללה במצור — יומן, תרגם אסף שור, ידיעות אחרונות, תל-אביב.
- שמית, קרל, [1992] 2005. תיאולוגיה פוליטית, תרגם רן הכהן, רסלינג, תל-אביב.
- שמיר, רונן, 2005. "ישראל במשפחת העמים: כמה הערות על התנתקות כמשטר תנועה גלובלי", משפט וממשל ח: 601–622.
- שנהב, יהודה, 1995. מכונת הארגון: חקירה ביקורתית ביסודות תורת הניהול, שוקן, ירושלים ותל-אביב.
- Agamben, Giorgio, 1998. *Homo Sacer*. Stanford: Stanford University Press.
- , 2006. *State of Exception*. Chicago: Chicago University Press.
- Amir, Merav, and Hagar Kotef, Forthcoming. "On Imaginary Lines: Biopolitics, Disciplinary Apparati and Sovereign Violence at the Checkpoints."
- Arendt, Hanna, 1958. *The Human Condition*. Chicago: Chicago University Press.
- Azoulay, Ariella, and Adi Ophir, 2005. "The Monster's Tail"; in *Against the Wall: Israel's Barrier to Peace*, ed. Michael Sorkin. New York: The New Press, pp. 2–27.
- Davis, Mike, 2005. "The Great Wall of Capital," in *Against the Wall: Israel's Barrier to Peace*, ed. Michael Sorkin. New York and London: The New Press, pp. 88–99.
- Deleuze, Gilles, and Felix Guattari, 1987. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: Minnesota University Press.
- Fenster, Tovi, 2004. *The Global City and the Holy City: Narratives on Knowledge, Planning and Diversity*. England and New York: Pearson/Prentice Hall.

- Foucault, Michel, 1979. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.
- Giddens, Anthony, 1984. *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Gordon, Neve, Forthcoming. *Israel's Occupation: Sovereignty, Discipline and Control*. California: California University Press.
- Gordon, Neve, and Dani Filc, 2005. " Hamas and the Destruction of Risk Society," *Constellations* 12 (4): 542–560.
- Hagerstrand, Torsten, 1967. *Innovation Diffusion as a Spatial Process*. Chicago: Chicago University Press.
- Hammami, Rema, 2004. "On the Importance of Thugs: The Moral Economy of a Checkpoint," *Middle East Report* 231, <http://www.jerusalemquarterly.org/details.php?cat=2&id=8>.
- Hillier, Bill, 1996. *Space is the Machine: A Configurational Theory of Architecture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kelly, Tobias, 2006. "Documented Lives: Fear and the Uncertainties of Law during the Second Palestinian Intifada," *Journal of Royal Anthropological Institute* 12: 89–107.
- Kreps, Gary, 1998. "Disaster as a Systemic Event and Social Catalyst," in *What is a Disaster?* ed. Enrico L. Quarantelli. London and New York: Routledge, pp. 31–56.
- Lynch, Kevin, 1960. *The Image of the City*. Cambridge: MIT Press.
- Parizot, Cedric, 2006. "Entrepreneurs Without Borders: Policies of Closure and Border Economy between the Southern West Bank and the Northern Negev, 2000–2005," RAMSES working paper 5/06, September 2006, Oxford: European Studies Centre, Oxford University.
- Pile, Steve, 1997. "Introduction: Opposition, Political Identities and Spaces of Resistance," in *Geographies of Resistance*, eds. Steve Pile and Michael Keith. London and New York: Routledge, pp. 1–32.
- Razac, Olivier, 2002. *Barbed Wire: A Political History*. New York: The New Press.
- Segal, Rafi, and Eyal Weizman (eds.), 2003. *A Civilian Occupation: The Politics of Israeli Architecture*. New York: Verso.
- Sibley, David, 1995. *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*. London and New York: Routledge.